

13. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – Мн.: ООО Попурри, 1999. – 624 с.
14. Юнг К.Г. Архетип и символ. М., 1991. – 304

Резюме. Стаття посвящена аналізу проявлення інтеграційно-дезінтеграційних процесів в релігійній вері. Вниманню акцентується на інтеграційному аспекті релігійності і особливостях проявлення в архетипній символіці. Утверджується, що осознание деструктивных тенденций субъектом открывает перспективы психокоррекции и ослабления, что способствует развитию конструктивных форм веры.

Ключевые слова: інтеграція, дезінтеграція, релігія, архетипна символіка, психокорекція.

Резюме. Стаття присвячена аналізу виявів інтеграційно-дезінтеграційних процесів в релігійній вірі. Увага акцентується на інтеграційному аспекті релігійності і особливостях її прояву в архетипній символіці. Стверджується, що усвідомлення деструктивних тенденцій суб'єктом відкриває перспективи їх психокорекції і ослаблення, що сприяє розвитку конструктивних форм віри.

Ключові слова: інтеграція, дезінтеграція, релігія, архетипна символіка, психокорекція.

© 2012

С. О. Ставицька (м. Київ)

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ДУХОВНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Один з фундаторів сучасних теоретико-методологічних підходів до дослідження психічних явищ Г. П. Щедровицький зазначає, що саме методологія виконує рефлексивну функцію стосовно двох аспектів розвитку психології: практичної роботи, здійснюваної в конкретній життєвій ситуації, і різних наукових знань – фундаментальних, теоретичних, прикладних, які абстрактно містяться у наукових предметах. Основне призначення методології: оснастити будь-який мислительно-діяльнісний процес відповідними засобами теоретичного й практичного аналізу проблеми дослідження [12].

Аналіз наукових досліджень. Проблема духовної самосвідомості є новою та практично не розробленою в сучасній психологічній науці, тому, нам нелегко було визначитися з методологічним та методичним інструментарієм її дослідження. Найбільш близькою до нашого методологічного розуміння цієї проблеми є суб'єктна парадигма, представлена у вітчизняній психології теоретико-методологічними дослідженнями В. О. Татенка; суб'єктно-вчинковий підхід В. А. Роменця; особистісно-зорієнтований підхід до розвитку духовно-моральної самосвідомості І. Д. Бежа; генетико-моделюючий метод дослідження С. Д. Максименка, психотерапевтичний розвивально-корекційний підхід до розвитку особистості Т. М. Титаренко та ін. Також, ми спираємося на екзистенційно-феноменологічний підхід, на основі якого, розглядаємо духовну самосвідомість як цілісне інтегративне і, разом з тим, динамічне утворення в психічному розвитку людини, що поєднує в собі високорозвинені види фізичної, психічної та соціокультурної самосвідомості, а також наступні її структурні компоненти: пізнавально-когнітивний, емоційно-почуттєвий; поведінково-діяльнісний та мотиваційно-вольовий. Частково нами враховано положення "інтегральної психології", представлені в роботах К. Уїлбера та напрацювання християнської психології (Б. С. Братусь, Т. І. Флоренська).

Як зазначає В. О. Татенко у психології як системі знань про душу (чи як науці про психічне) розроблено чимало парадигм, аналізуючи які, можна певним чином наблизитись до розуміння суперечливої логіки її історичного поступу, визначитись у теперішніх її пріоритетах і уявити перспективи подальшого розвитку. Суб'єктна парадигма концентрує науковий інтерес до людського життя зсередини детермінованого процесу, як авторського здійснення людиною сутнісного проекту свого індивідуального буття. Саме через категорію суб'єкта встановлюється сутнісний зв'язок між категоріями „індивід“, „особистість“, „індивідуальність“, „Я“ тощо. Завдяки суб'єктній інтерпретації цих феноменів стає зрозумілішою внутрішня логіка їх становлення і розвитку. Якщо поняття „суб'єктність“ несе в собі, з одного боку, наукове знання про цілісний онтопсихологічний проект буття людини, а з іншого – фіксує такі сутнісні ознаки її активності, як суб'єктивність, автономність, самодетермінованість, спонтанність, інтегративність, креативність, орієнтує в напрямі пошуку внутрішніх джерел і рушійних сил її розвитку, підкреслює її авторське право, спроможність починати причинний ряд із самої себе і нести персональну відповідальність за скоєне, то поняття „вчинковість“ позначає ціннісно-смысловий, індивідуально-неповторний, культурно-особистісний і, власне, душевно-духовний вектори суб'єктної активності людини в їх сутнісному вимірі.

Отже, з'являється реальна можливість поєднати в межах означеної суб'єктно-вчинкової парадигмальної моделі глибинну (психоаналітичну і вершинну (гуманістичну), біхевіорально-рефлексологічну і феноменологічно-екзистенціальну парадигми, збагатити діяльнісний підхід змістовими характеристиками психічного [10, с.3 – 13]. Це й намагалися ми зробити у своєму дослідженні.

Виклад основного матеріалу. Серед проблем методології психології однією з найактуальніших є проблема методології процесу дослідження. Психічна реальність, природне і соціальне буття людини в їх єдності, особистість в її цілісності лише тоді втрачають у результатах дослідження описовий характер, коли в межах емпіричних знань вчені прагнуть застосувати такий метод, який давав би можливість теоретично осмислити й відтворити генезис психічних властивостей суб'єкта взаємодій.

На зорі створення культурно-історичної теорії таким методом в об'ґрунтуванні Л. С. Виготського виступав інструментальний. Методологічною лінією побудови цього методу стало положення вченого про те, що специфічні форми психіки (емпіричні форми прояву поведінки) не успадковані людиною, а задані як суспільні еталони (зразки). Тому, психічний розвиток здійснюється засобами засвоєння цих еталонів у процесі цілеспрямованого навчання і виховання. Тобто, вища психічна функція або форма прояву поведінки реконструюється у вигляді моделі певних предметних взаємодій (діяльності, спілкування, взаємин), а потім актуалізується через посередництво спеціальних способів організації активності людської особистості. Головне завдання, цього методу, було пов'язано з тим, щоб проникнути в механізм виникнення і розвитку психологічного новоутворення [3].

Ідеї інструментального методу були реалізовані плеядою відомих радянських вчених (П. Я. Гальперін, О. В. Запорожець, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін та ін.) у психології навчання під час вивчення закономірностей процесу становлення нових видів навчальної діяльності. Апробований і модифікований у численних дослідженнях, пов'язаних з проблемами навчання, зокрема, з виникненням й розвитком інтелектуальних утворень, цей метод був названий експериментально-генетичним. Вивчення досвіду експериментального навчання підростаючої особистості у руслі даного підходу привело до узагальнення вихідних положень – принципів побудови експериментально-генетичного дослідження.

У вітчизняній психології активна роль у теоретичному об'ґрунтуванні змістовного контексту цих принципів належить С. Д. Максименку, який зазначає, що єдиним методологічно правильним способом вивчення психічного розвитку є його експериментально-генетичне вивчення, а головним завданням психології навчання виступає завдання зближення морфологічного, експериментального та генетичного аналізу. У розумінні сучасних психологів цей метод виступає як методологічний принцип, який дозволяє моделювати "динамічну систему" дублювати "моменти розвитку", відтворюючи й демонструючи генезис нового психологічного утворення.

У психології виховання конструктивною є наукова позиція І. Д. Беха щодо утвердження й реалізації розроблених ним методологічних принципів дослідження морально-духовного розвитку людини. З метою розв'язання цього завдання експериментально-генетичний метод був екстрапольований вченим у психологію особистості, де поширюється під назвою генетико-моделюючий.

У просторі психологічної науки визначається стратегія утвердження генетико-моделюючого методу, як одного з найважливіших методів психологічного дослідження особистості, на основі якого можна розкривати психологічні засоби становлення різних особистісних утворень, зокрема форм свідомості та самосвідомості людини. Сутнісна характеристика цього методу полягає у тому, що він спрямований на розвиток *самосвідомості*, з акцентом на її формуванні у процесі виховання.

У сутність генетико-моделюючого методу вченим покладено *принцип активності компонентів ситуації*, що визначає відношення між суб'єктом активності та соціальним оточенням. У процесі соціально-культурного розвитку індивіда відбувається складний процес трансформації його особистісних утворень, що розкриває *принцип системності* особистісних якостей. Специфіку виникнення особистісних утворень пояснює *принцип довільності* особистісних якостей.

Спираючись на зазначені вище методологічні принципи та враховуючи їх загальну спрямованість щодо особистісного розвитку людини в онтогенезі, ми створили вихідні положення дослідження розвитку компонентів самосвідомості особистості в період дорослішання, зокрема, впродовж юнацького віку. Важливими теоретичними й емпіричними аргументами їх презентації стали узагальнені результати восьмирічних включених та констатувально-оцінних спостережень, пілотажного дослідження, групової тренінгової та індивідуальної корекційно-розвивальної роботи з юнаками, що проводилися у середніх та вищих навчальних закладах - гімназія, педагогічний та медичний коледжі, інститути та університети різного рівня акредитації у таких регіонах України: Київ, Миколаївська, Черкаська, Чернігівська, Житомирська та Тернопільська області.

З метою упровадження у практику навчально-виховного процесу спроектованих методологічних принципів нами була розроблена програма психологічного дослідження, що базувалася на спеціально відібраних методах активного впливу на особистість юнацького віку. У процесі реалізації цієї програми, з одного боку, були актуалізовані реальні особистісні утворення юнаків, з іншого □ в умовах штучно спроектованих психолого-педагогічних та аналізу реальних соціальних ситуацій, впровадження розвивально-корекційної програми були структуровані нові індивідуально-особистісні утворення духовної сфери юнаків. У цілому, реалізуючи психологічну модель розвиваючих впливів, яка презентувала собою ґенезу становлення основних компонентів

самосвідомості, ми, одночасно, отримували й модель генези складових духовної самосвідомості в юнацькому віці, а відтак й особистісного та індивідуального зростання у період юнацького віку.

У процесі особистісного розвитку юнаків визначається цілий ряд психологічних засобів, які спрямовані на оволодіння власними формами життєдіяльності. Під психологічними засобами розуміють засоби впливу на себе чи на іншого: поведінку, діяльність, вчинки, емоції, почуття, знання, переконання, потреби, мотиви, особистісні якості, взаємини, спілкування та інше. Включаючись у різні види взаємодій юнаків, ці засоби переструктуровують динамічні взаємозв'язки психологічних процесів та структуру самосвідомості і, тим самим, визначають своїми психологічними властивостями конструювання нових індивідуально-особистісних утворень. У зв'язку з цим, І. С. Булах виділяє важливу закономірність: якщо об'єктивація образу нормативного "Я", зокрема, психологічні засоби його розвитку знаходять втілення у конструктивних формах прояву життєдіяльності, то відбувається процес духовного й особистісного зростання [2, с. 176].

У другій половині ХХ століття у психології набуває актуальності питання дослідження цілісної особистості. Представник "інтегральної психології" К. Уілбер, у цьому зв'язку вказує: "Внутрішні хвилі повного спектра свідомості, як вони проявляються в індивіді - від тіла (емоції, почуття) до розуму (ідеї), душі (освянення) і духу (цілісне) неможуть бути зведені до матеріальних вимірів, оскільки, на відміну від матерії, вони не мають просторової локалізації. Проте, всі почуття, ментальні ідеї й духовні освянення мають фізичні кореляти, які можна виміряти за допомогою наукових методів" [11, с. 104].

Можна, наприклад, досліджувати медитативні стани, вивчаючи феноменологічні звіти тих, хто реально практикує медитацію, у той же час, досліджуючи всі впливи, які медитація робить на біоелектричну активність мозку, хімію крові, імунні функції й нейрофізіологію. Також, можна вивчати те, як різні культурні середовища й етичні системи впливають на медитативні стани, і з'ясовувати, які види суспільних інститутів і практик найбільшою мірою сприяють цим станам. Дослідників, які займалися цією проблемою, поєднує те, що вони усвідомлювали, як наука (передусім, психологія) могла б доповнити (але не замінити) релігію в плані вивчення духовності людини, зокрема, через усвідомлення нею власної духовності [11, с. 107].

У рамках емпіричного дослідження конструктивну цінність для нас представляла теорія історичного й онтогенетичного розвитку структурних ланок самосвідомості В. С. Мухіної у якій самосвідомість розглядається як історично сформована й соціально обумовлена психологічна структура, що утворить єдність своїх структурних ланок, тому може бути розглянута на основі кожної з них. Опираючись на етнографічні дослідження, В. С. Мухіна робить висновок, що структурна організація самосвідомості універсальна в тому розумінні, що вона властива всім людям, незалежно від їхньої етнічної приналежності й історичної епохи. Однак, змістовне наповнення структурних ланок самосвідомості визначається тією людською спільністю, до якої належить ця особистість [6, с. 56-72].

Аналіз вищезазначених теоретико-методологічних підходів вказує на необхідність забезпечення системного вивчення феномену духовної самосвідомості; необхідності теоретично й експериментально прослідкувати психологічні особливості й закономірності розвитку структурних компонентів духовної самосвідомості та динаміку становлення духовної самосвідомості в юнацькому віці.

У процесі виконання теоретичного і практичного констатувального та розвивально-корекційного етапу дослідження ми опиралися на суб'єктно-вчинковий та феноменологічний підхід до розуміння процесів розвитку свідомості й самосвідомості особистості та застосували генетико-моделюючий метод дослідження розвитку основних видів та структурних компонентів духовної самосвідомості в процесі онтогенезу через поєднання теоретичного й практичного аналізу □ психодіагностичні та психотехнічні методи.

Проте, далеко не все, що дають на сьогодні дослідження самосвідомості, знайшло своє відображення в психодіагностичному інструментарії. Останній, як і будь-які конструкторські розробки, завжди трохи відстає із погляду акумульованих у ньому наукових ідей від новітніх наукових знахідок [8, с.251]. Наприклад, перелік методик у керівництві Р. Уайлі включає біля двох десятків методик і діагностичних технік. Вона розрізняє методи, спрямовані в основному на аналіз глобального самовідношення, і методи, спрямовані на спеціальні виміри "Я-концепції"; методи, орієнтовані на "феноменальне Я", і методи, орієнтовані на неусвідомлене, "нефеноменальне Я". (Wylie R., 1974). Вітчизняні дослідження в області психодіагностики самосвідомості представлені, передусім, роботами В. В. Століна та С. Р. Пантелєєва [8, с. 245-254].

Отже, в даний час, у психології є широкий арсенал методів, які забезпечують ефективність і надійність психологічного дослідження процесів розвитку самосвідомості. У пізнанні особливостей динаміки самосвідомості можна застосовувати як загальновідомі методично прості (спостереження, опитування, анкети, тести, проєктивні методики) [1], так і системні складні, спеціально розроблені методи дослідження, що дозволяють по новому розглянути значущі аспекти духовної самосвідомості. Використання різних методів, дало нам можливість накопичити багатий емпіричний матеріал для формування гіпотез дослідження і дозволило, в процесі його проведення, побачити реальні факти досліджуваного явища. Один з таких методів □ систематичне

спостереження, яке посідає значне місце в психологічних дослідженнях. Зокрема, включене спостереження, як відмічає А. Обухов, є принциповим методом для включення дослідника в ситуацію співвідношення різних середовищних впливів, реалій буття особистості [7, с. 216].

З цього приводу, С. В. Лур'є відзначає, що з початку 1970-1980-х років у психологічних методах відбулися серйозні зміни: включене спостереження стало заміщуватися спостерегаючою участю, що передбачає більш глибоке входження в досліджувану систему [4, с.430]. Саме такий варіант включеного спостереження застосовувався нами в процесі проведення констатуючого етапу дослідження під час лекційних, семінарсько-практичних, лабораторних занять та в процесі системної розвивально-корекційної роботи (соціально-психологічний тренінг) на формуючому етапі дослідження з вибіркою, що включала 285 досліджуваних віком від 16 до 22 років.

Ще одним з методів, який ми застосовували в процесі психодіагностичної та розвивально-корекційної роботи був метод самоспостереження самими досліджуваними за тими станами та змінами, які у них відбувалися в процесі проведення діагностики та тренінгу. Проблема самоспостереження дискутується в психології протягом майже всієї історії її існування як самостійної науки. Первісне самоспостереження розглядалося як єдиний або, у всякому разі, головний метод проникнення в таємниці духовного світу особистості. Коли заперечувати самоспостереження як найважливіший засіб проникнення в світ духовного життя людини, тоді взагалі не варто довіряти ніяким показанням органів чуття людини, тому що пізнання є *суб'єктивна* діяльність [9, с. 153].

Як би хто не ставився до самоспостереження, воно незаперечний і могутній *факт* духовного життя людини. На основі такої подвійної орієнтованості свідомості людина може знати й контролювати себе, здійснювати більш-менш адекватну самооцінку, що має величезне значення для самовиховання й саморегулювання.

Самоспостереження – *суб'єктивний прийом* самопізнання, але протікає він з *об'єктивною* необхідністю. Це не випадковий, а *закономірний* стан специфічно людської психіки; людина не може не здійснювати самоспостереження так само, як не може не мислити.

Самоспостереження – соціально вироблений атрибут свідомого життя людини в умовах всієї системи соціальних вимог суспільства до особистості, а потім і її власних вимог до самої себе. Людина контролює свої дії у внутрішньому, ідеальному плані тією ж мірою, у якій здійснює такий же контроль за своїми практичними діями.

Самопізнання здійснюється тими ж гносеологічними засобами, як і пізнання зовнішньої дійсності: за допомогою відчуттів, сприймань, самоспостереження, міркування про себе й т.д. При цьому, в самоспостереженні, ймовірно, спрацьовує той же механізм *зворотного зв'язку*, як і в зовнішньому самоконтролі. Потік думок реалізується, насамперед, у внутрішньому мовленні, що має зовнішні скорочені виходи. Людське "Я" одержує постійну зворотну інформацію про те, як і куди тече розумовий процес. Аналогічним чином, справа відбувається й з емоціями, які також мають свої виходи й зворотну сигналізацію [9, с.154].

Утверджуючи науковий і життєвий зміст самоспостереження, як необхідного й істотного прийому самопізнання й пізнання психічних явищ, ми повинні підкреслити, що воно не єдиний метод, і його ефективність підвищиться при *сполученні з рядом інших методів* дослідження психіки, що ми й робили в процесі дослідження.

Однак, варто суворо розрізнити доцільність застосування цього методу в умовах, коли людина життєво зацікавлена в адекватному самоспостереженні й самооцінці, наприклад, у щирому каятті, бажанні осмислити себе в якісь переломні періоди свого життя. І зовсім інша справа, коли людина, з яких-небудь мотивів, не зацікавлена розкривати себе, а, навпаки, бажає подати себе не такою, якою вона є, а якою хоче здаватися. Це враховувалося нами під час проведення тренінгу.

Загострюючи питання, можна сказати, що кожен знає про себе стільки й таке, що ніякими об'єктивними методами ніхто й ніколи не довідається. Якщо правильно говорять: "з боку видніше", то не менш правильно сказати: "ніхто не знає глибше людину, ніж вона сама себе". Обидва ці положення правильні стосовно до різних обставин і випадків, до різних людей і до різних сторін їх нескінченно багатого духовного світу.

Ще одним із методів для збору і фіксації матеріалу дослідження є опитування. Так В.А. Ядов вказує, що "опитування – незмінний прийом отримання інформації про суб'єктивний світ людей, їх схильності, мотиви діяльності, цілі" [13, с.228].

Такий варіант опитування як бесіда відображає суб'єктивне бачення явищ, які відбуваються в оточуючому людину світі, а також її бачення себе у цьому світі. Так, В. С. Мерлін стверджує, що в бесіді з найбільшою повнотою виявляється суб'єктивна сторона особистості – самосвідомість і самооцінка властивостей, переживання й емоційне відношення, виражене в них і т. п.

Анкетні методики дають можливість отримати достатньо достовірні статистичні дані, які можна піддати комп'ютерному опрацюванню [5].

До методик типу "*стандартизовані самозвіти*" відносяться, насамперед, *тести-опитувальники*, щоскладаються з більш-менш розгорнутих тверджень, дотичних ставленню досліджуваного до самого себе в різних життєвих сферах; почуттів, думок щодо тих або інших подій, життєвих обставин суб'єкта; його поведінкових проявів; взаємин з іншими людьми [8, с. 254].

Також, у віковій психології широко застосовуються проєктивні методики. Істотною їх ознакою є використання невизначених стимулів, які досліджувані можуть розвивати, доповнювати, інтерпретувати. У роботі нами використовувались такі варіанти проєктивних методик як: метод незакінчених речень, малюнкові методики, аналіз культурологічних та релігійних притч ін.

Серед методів опрацювання й аналізу первинного дослідницького матеріалу ми застосовували кількісний та якісний аналіз. У ході якісного аналізу робиться акцент на виявленні зв'язку розвитку і буття індивіда, особистості, індивідуальності людини; особливостей побудови структурних ланок – компонентів та складових духовної самосвідомості; системи відношень в які включається людина залежно від соціокультурного контексту традиційної культури (включаючи релігію) і всіх сфер буття □ природної, предметної, соціальної, ціннісно-символічної, а також на особливості взаємозв'язку цих сфер. Кількісні методи виступають як додаткові і застосовуються у формі статистичної обробки матеріалу. У процесі опрацювання результатів дослідження ми застосували обробку експериментально отриманих даних за допомогою комп'ютерної програми Statistica 6.0 з використанням методів математичної статистики: кореляційного аналізу (коефіцієнт г-Спірмена) та критеріїв Колмогорова-Смірнова, Т-Вілксона, критерію знаків G, факторний аналіз та ін.

Поряд з використанням традиційних методів психологічного дослідження (названих вище) ми вважали необхідним застосувати спеціально розроблені та модифіковані нами методи і методики, які дозволили ефективно дослідити певні особливості та закономірності розвитку духовної самосвідомості молоді. У зв'язку з цим, доцільним, на наш погляд, було застосування: методики діагностики рівня саморозвитку і професійно-педагогічної діяльності (Л.Н. Бережнова) - тест "Рефлексія на саморозвиток": діагностика реалізації потреби в саморозвитку, діагностика рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку; діагностика самоактуалізації особистості (А. В. Лазукін в адаптації Н. Ф. Каліної); методика визначення рівня самовідношення (В. В. Столін, С. Р. Пантелєєв); діагностичний пакет оцінки особистісних прагнень; опитувальник особистісної зрілості (ОЗО) (О. Шпета); діагностика ціннісних орієнтацій (М. Рокич); діагностичний тест "Смисложиттєві орієнтації" (Д. Леонтьєв); методика "Самооцінка реалізації життєвих цілей особистості" (Н. Р. Молочников); проєктивні методики – "Метод незакінчених речень", Must – тест "Визначення життєвих цінностей" (П. Н. Іванов, Є. Ф. Колобова) та малюнкові методики – "Я-реальне та Я-ідеальне", "Мій портрет", (мій життєвий девіз, мое реальне та ідеальне, ін.); аналіз релігійних та соціокультурних притч.

Висновки. Отже, для здійснення системної дослідницької стратегії ми використали комплекс методів, які дозволили дослідити істотні особливості генези духовної самосвідомості в юнацькому віці: аналіз, синтез, порівняння та узагальнення теоретичної й практичної філософської, психологічної, педагогічної, релігійної та езотеричної літератури з проблем дослідження; методи опитування: анкетування, індивідуальні та групові бесіди; методи спостереження: об'єктивне включене спостереження (варіант спостерігаюча участь) та самоспостереження; діагностичні методи: тести, стандартизовані методики, діагностичні шкали, проєктивні методики, вільні самоописи з наступною контент-аналітичною обробкою; методи моделювання: створення концептуально-логічних схем; експериментальні методи: метод природнього експерименту – констатувальний та розвивально-корекційний (формувальний) етапи дослідження; методи математичної статистики: факторний та кореляційний аналіз.

Література:

1. Афонасенко Е. В. Особенности этнического самосознания современной учащейся молодежи Китая и России: дис. .... кандидата психол. наук:19.00.01 / Афонасенко Елена Викторовна. – М., 2004. – С. 25 – 110.
2. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка: Монографія / Булах І. С. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – 340 с. – С. 65.
3. Выготский Л. С.Собрание сочинений: В 6 т. /Л.С. Выготский; [под ред. А. М. Матюшкина].– М.: Педагогика, 1983. – Т. 3: Проблемы развития психики. – 1983. – 368 с.
4. Лурье С. В.Историческая этнология: учеб. пособие для вузов / Лурье С. В. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – С. 430.
5. Мерлин В. С.Психология индивидуальности: учебник для высших учебных заведений / Мерлин В. С. – М. –Воронеж: МОДЭК, 1996. – 448 с.
6. Мухина В. С. Феноменология развитая и бытия личности / Мухина В. С. – М., Воронеж: МПСИ: НПО «МОДЭК», 1999. – 635 с. – С. 56-72.
7. Обухов А. С. Построение программ психологического исследования личности в контексте русской современной культуры// Развитие личности. –2002. - № 1. – С. 216.
8. Общая психодиагностика: Основы психодиагностики, немедицинской психотерапии и психологического консультирования / [Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина]. – М. : Изд. МГУ, 1987. – 304 с.– С. 245 – 254.

9. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание / Спиркин А. Г. – М.: Политиздат, 1972. – 303 с. – С. 143.
10. Татенко В. О. Субъект психологической активности в онтогенезе: автореф. дисс. на соискание учёной степени доктора психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, история психологии» / Татенко В. О. – К., 1997. – 44 с.
11. Уилбер К. Интегральная психология: Сознание, Дух, Психология, Терапия / Уилбер К.; [пер. с англ.]; [под ред. А. Киселева]. – М.: ООО «Издательство АСТ» и др., 412 с. [4] с. - (Тексты трансперсональной психологии).
12. Щедровицкий Г. П. Философия. Методология. Наука / Щедровицкий Г. П. – М.: Школа культурной политики, 1997. – 642 с.
13. Ядов В. А. Социальная психология: Методология, программы, методы / Ядов В. А. – Самара: Изд-во Сплинта, 1995. – С. 228.
14. Яценко Т.С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посібн. / Яценко Т. С. – К.: Вища школа, 2006. – 382 с. – С. 149-199.
15. Ken Wilber Integral Psychology. Consciousness, spirit, psychlogy, therapy. Shamhala, 2000. - 412p.; p. 302, p. 328.

Резюме. Стаття присвячена проблемі теоретичного обґрунтування та практичного застосування методологічного та методичного інструментарію діагностики й розвитку духовної самосвідомості особистості юнацького віку. **Ключові слова:** діагностика, методологія, самосвідомість.

Резюме. Стаття посвящена проблеме теоретического обоснования и практического применения методологического и методического инструментария диагностики и развития духовного самосознания личности юношеского возраста. **Ключевые слова:** диагностика, методология, самосознание.

© 2012

О. Г. Стасько (м. Черкаси)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК УМОВНИХ ЦІННОСТЕЙ СУБ'ЄКТА З ПСИХОЛОГІЧНИМИ ЗАХИСТАМИ

Постановка проблеми. Попри велику кількість досліджень, присвячених проблемі цінностей, у науковій літературі недостатньо досліджено питання щодо їх значення у формуванні несвідомої сфери психіки. У психології утвердилась думка, що вищим рівнем регулювання діяльності суб'єкта є свідомість, функціонування якої спирається на нормативні цінності. За такого підходу пріоритетності набувають просоціальні цінності, які, як традиційно вважається, впливають на адекватне функціонування суб'єкта в соціумі. Поза увагою науковців залишаються немотивовані вчинки, ірраціональні дії, інфантильні та регресивні прояви поведінки, які нерідко детермінуються умовними цінностями. Тому, незважаючи на численні наукові пошуки, пов'язані з дослідженням цінностей, проблема умовних цінностей суб'єкта та їхнього взаємозв'язку з психологічними захистами залишається відкритою, що й обумовлює актуальність дослідження.

У розрізі проблеми взаємозв'язку свідомої та несвідомої сфер психіки умовні цінності вперше піддано спеціальному дослідженню академіком НАПН України Т. С. Яценко [2-4]. Умовні цінності розглядаються як такі, що співвідносяться з психологічними захистами та їхнім епіфеноменом – відступами від реальності, що структурують очікування суб'єкта на підтвердження ідеалізованого "Я" з боку інших людей.

На сьогодні практична психологія потребує методів, зорієнтованих на глибинне пізнання психіки, здатних допомогти суб'єкту рефлексувати власні умовні цінності, на яких ґрунтується когнітивний рівень захисної системи. Метод активного соціально-психологічного навчання (АСПН), розроблений академіком АПН України Т. С. Яценко, засвідчив свою ефективність у підготовці практичних психологів. Завдяки його глибинному спрямуванню забезпечується цілісне пізнання психіки суб'єкта в єдності свідомих та несвідомих проявів, у тому числі дослідження умовних цінностей, які впливають на структурування несвідомої сфери психіки та семантику спрямування активності суб'єкта у сфері спілкування.

Метою статті є дослідити взаємозв'язок умовних цінностей суб'єкта з психологічними захистами.

Виклад основного матеріалу. Дослідження взаємозв'язку умовних цінностей з психологічними захистами здійснювалося у контексті психодинамічної теорії, розробленої Т. С. Яценко [2-4], яка має глибинно-психологічне спрямування та цілісний підхід до пізнання психіки суб'єкта у єдності її свідомих та несвідомих проявів. Як підтверджують дослідження, проведені у контексті психодинамічного підходу, умовні цінності формуються переважно у ранньому дитинстві в період едіпової залежності під впливом цінностей значущих людей. При цьому дитина, приймаючи цінності значущих людей, керується можливістю отримання любові та доброго ставлення до себе, ігноруючи власні інтереси та отримуючи таким шляхом заохочення для себе. Такий тип поведінки в подальшому переноситься на стосунки з оточуючими, а цінності набувають характеру умовності,